

NALAZ RIMSKE ŠTUKATURE KOD KAPITOLIJA ANTIČKOG JADERA

ZDENKO BRUSIĆ
Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2
HR 23000 Zadar

UDK: 904:726.016(497.5 Zadar)"652"
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno / Received: 2008-04-14

Tijekom zaštitnih arheoloških istraživanja u dvorištu Bogoslovnog sjemeništa pronađena su dva ulomka žbuke s reljefnom štukaturom friza koji je ukrašavao neki od javnih prostora u blizini kapitolija antičkog Jadera.

U radu se govori o rasporedu antičkih komunikacija na ovom dijelu antičke jezgre te o prostoru i položaju istraživanog areala dvorišta u odnosu na susjedni kapitolij. Na kraju autor analizira ulomke štukature i figuralnu predstavu na većem ulomku povezujući nalaz sa sličnim frizom iz Pompeja.

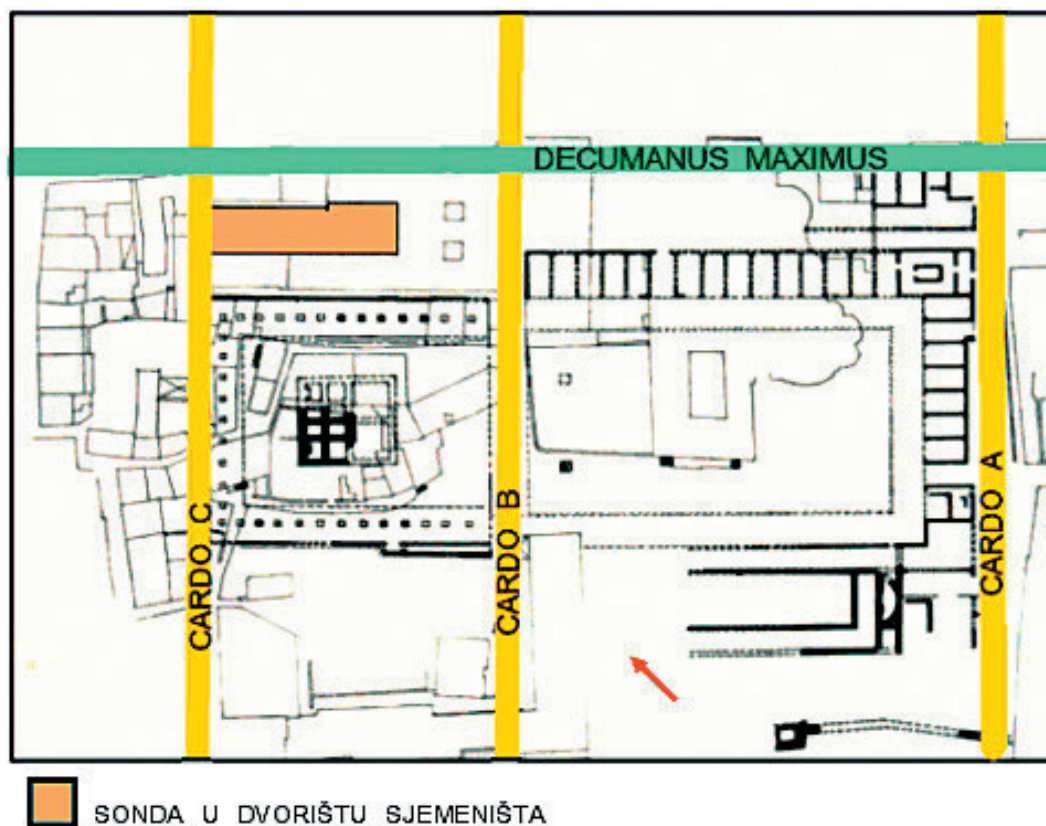
KLJUČNE RIJEČI: *Jader, kapitolij, štukatura*

Za vrijeme uređenja zgrade Bogoslovnog sjemeništa u Zadru obavljena su koncem 1992. i u ožujku 1993. godine zaštitna arheološka istraživanja u njegovu središnjem dvorištu. Prostor veličine 12 x 20 metara što je u prvoj fazi istražen, kasnije se proširio na još toliki prostor, odnosno na čitavo unutarnje dvorište sjemeništa. Prema svome položaju dvorište je središnji dio velikog sklopa *Bogoslovnog sjemeništa* izgrađenog 1867. godine, njegova je fasada nasuprot portalu zadarske katedrale, a u dužinu se pruža uz perimetralni zid sjeveroistočne strane rimskog kapitolija koji je na ovoj bočnoj strani radi izravnavanja platoa sazidan od masivnih blokova u tehnici *opus quadratum* s izrazitim bunjama.

Kapitolij i širi prostor antičkog foruma istraživao se od 1963. do 1967. godine što je nadopunilo postojeće spoznaje i dalo nove podatke za vjerniju rekonstrukciju čitava kompleksa antičke jezgre Jadera. M. Suić u više je navrata obrađivao antički Jader i raster njegovih ulica, posebno onih oko forumskog i kapitolijskog kompleksa. Glavna uzdužna komunikacija antičkog Jadera (*decumanus maximus*) protezala se duž današnjih ulica E. Kotromanić, Široke ulice (Kalelarge) i Ulice J. Biankinija. Ta komunikacija odnosno dekuman išao je od glavnih gradskih vrata formiranih u bedemu koji je tada vjerojatno pregrađivao samo kopnenu stranu zadarskog poluotoka.¹ Glavni gradski dekuman i usporedne dekumane antičkog Jadera presijecalo je više poprečnih komunikacija (*cardo*) od kojih na prostoru oko foruma i kapitolija prolaze tri (Sl. 1). Jedan kardo tekao je uz jugoistočni rub foruma (CARDO A), odnosno začeljih zidova forumskih taberni i u svoj je središnji kanal (cloaku) prema M. Suiću, skupljao oborinske vode s kapitolija i forumskog kompleksa.² Drugi kardo (CARDO B) razdvajao je kompleks kapitolija i foruma, a uz njegovu se jugoistočnu stranu pružao manji kanal koji je uz oborinsku vodu odvodio i krv

¹ Z. BRUSIĆ, 2000, 130.

² M. SUIĆ, 1976, 186.

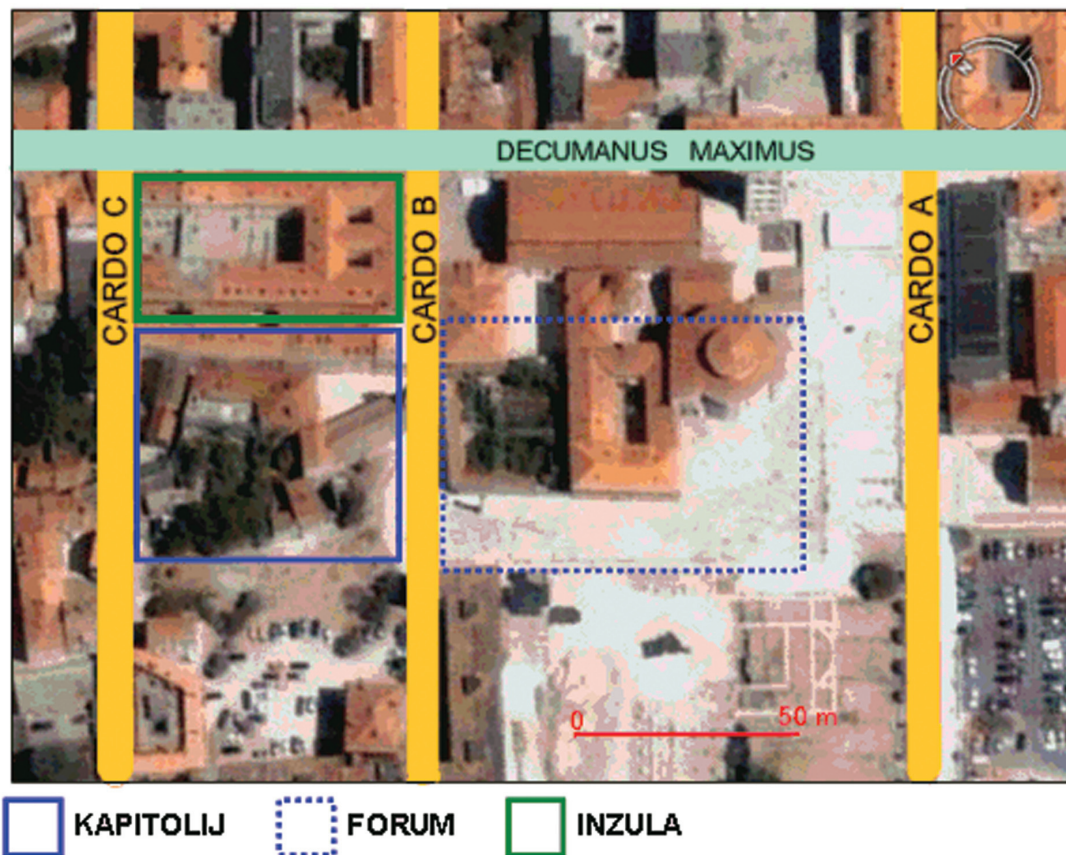
Sl. 1. Plan kapitolija i foruma s komunikacijama i istraživanim prostorom.

Fig. 1. Plan of the capitolium and forum with communications and excavated area.

žrtvovanih životinja iz žrtvenika koji su bili na dijelu ovoga karda. Treći kardo (CARDO C) koji tada, u vrijeme istraživanja šezdesetih godina prošlog stoljeća, još nije bio otkriven prolazio je kroz dvorište jugozapadnog dijela Bogoslovnog sjemeništa, a razvidno je da se protezao duž začeljne strane kapitolija odakle je u svoju kloaku skupljao oborinske vode s kapitolija i manjih ulica susjednih inzula (Sl. 3).

Prostor što ga danas zaprema Bogoslovno sjemenište bio je stoga u antici omeđen bočnom stranom kapitolija na jugozapadu, kardom koji dijeli kapitolij od foruma na jugoistoku, drugim kardom što prolazi uz začelje kapitolija na sjeverozapadu i glavnim dekumanom grada na sjeveroistoku, što znači da je ovaj prostor svojom veličinom odgovarao jednoj inzuli koja je u antičkom Jaderu imala prosječnu veličinu 45 x 25 metra, a bilo ih je pedesetak, više njih vjerojatno je tvorilo vicus.³ Sam način gradnje masivnog zida s bunjama imao je uz funkcionalnu i dekorativnu ulogu, a to je sigurno zahtijevalo i zonu bez zgrada kako bi do izražaja mogla doći i bočna strana izdignuta platoa s hramom i trijemom, pa se zato može pretpostaviti da ova inzula uz sjeveroistočni zid kapitolija u antici nije imala većih građevina koje bi zaklanjale pogled s glavnog gradskog dekumana prema kapitoliju. S ovim smo spoznajama pristupili istraživanju dvorišta koje je, dakako, bilo znatno manje od masivne zgrade Bogoslovnog sjemeništa što je pokrivala uglavnom prostor jedne rimske inzule (Sl. 2).

³ M. SUIĆ, 1976, 200; M. SUIĆ, 1981, 192.

Sl. 2. Zračni snimak prostora kapitolija i foruma s komunikacijama i insulom.
 Fig. 2. Aerial photo of the capitolium and forum with communications and insula.

Samo dvorište nalazilo se nešto iznad nivoa susjednog karda te se prilikom iskopavanja nisu ni mogli očekivati ostatci rimske arhitekture, posebno strukture zidova iznad temeljne stope, što su i istraživanja potvrdila. Na prvome istraženom dijelu dvorišta uglavnom nije bilo masivnijih temeljnih antičkih zidova, a na dubini od oko dva metra od nivoa susjednog karda nalazila se vapnenačka zdravica iznad koje se od dvadesetak centimetara do pola metra pružao, možemo kazati, intaktni predrimski sloj koji se sastojao od ulomaka grube domaće te importirane grčke, južnoitalske i kampanske keramike. Iznad ovog sloja nastavljao se različit građevinski materijal i šuta s ulomcima keramike, tegula i drugog sitnog rimskog materijala koji je, vjerojatno, ovdje dospio tijekom nekog rušenja ili poravnavanja terena u kasnoj antici ili ranom srednjem vijeku jer je u ovaj sloj ukopana otpadna jama sa staklenim i keramičkim ulomcima karakteristične hispano-maurske keramike 13. i 14. stoljeća. Dok u prvome dijelu dvorišta nisu nađeni temeljni ostatci neke rimske građevine, u nastavku istraživanja, u drugom je dijelu pronađeno znatno više ostataka rimske arhitekture, zatim bazeni, podnice i dio crno-bijelog mozaika.

Materijal s ovog istraživanja bit će naknadno publiciran, a ovom prilikom izdvajam prikaz figure u štukaturi kao skroman doprinos drugom broju zbornika *Archaeologia Adriatica* posvećenu kolegi i prijatelju N. Cambiju kojemu skulptura i portretna plastika zauzimaju velik dio njegova bogatog znanstvenog opusa.

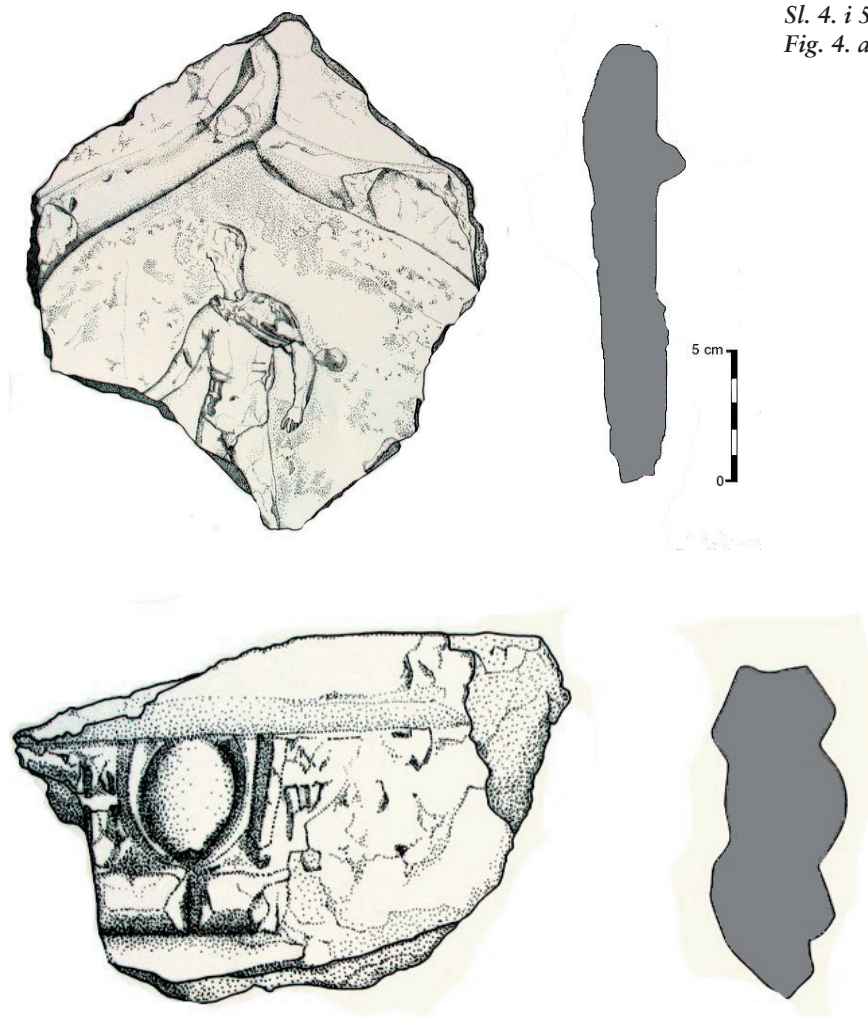
Sl. 3. Dio kloake otkrivene u dvorištu sjemeništa.

Fig. 3. Part of the cloaca found in the Theological seminary courtyard.

Dva ulomka žbuke sa štukaturom nađena su u bazenu ispunjenu otpadnim materijalom, žbukom, kamenjem i različitim ulomcima keramike i amfora, koje prema oblicima ne prelaze četvrto stoljeće poslije Krista. Vjerojatno je ovaj otpadni materijal donesen iz susjednih prostora, jer dva ulomka žbuke sa štukaturom koje u ovome članku donosim, nemaju sličnosti ni u fakturi ni u boji s ostalim zajedno pronađenim ulomcima zidne žbuke, ponekad crveno ili crno bojane.

Prvi, veći ulomak (18 x 20 cm) masivan je komad grube zidne žbuke debljine 3,85 cm koji se stražnjom stranom držao strukture zida, dok je prednja strana bila, po običaju, pažljivo obrađena i zaglađena bijelim gipsanim premazom, koji je u ovom slučaju služio za finu obradu reljefne dekoracije i kao podloga za boju (Sl. 4-8).⁴ Na ulomku se u reljefu vidi spoj vjerojatno dvaju enkarpa (festona) ispod kojeg je sačuvan reljef nagog muškarca kojem nedostaju dijelovi donjih ekstremiteta, šaka desne ruke i lice. Figura u plitkom reljefu bijele boje u kontrastu je s plavo obojenom pozadinom. Za obradu je korištena mala oštra spatula, što se vidi po linijama nabora hlamide, prstiju na ruci i dijelova tijela. Prikaz nagog muškarca s blago raširenim rukama u zamahu ili trku, s hlamidom omotanom oko vrata i lijevog ramena, koja iza njega vijori,

⁴ Ulomak se čuva u Arheološkom muzeju u Zadru pod brojem KAG 686.

Sl. 4. i 5. Crteži reljefne štukature.

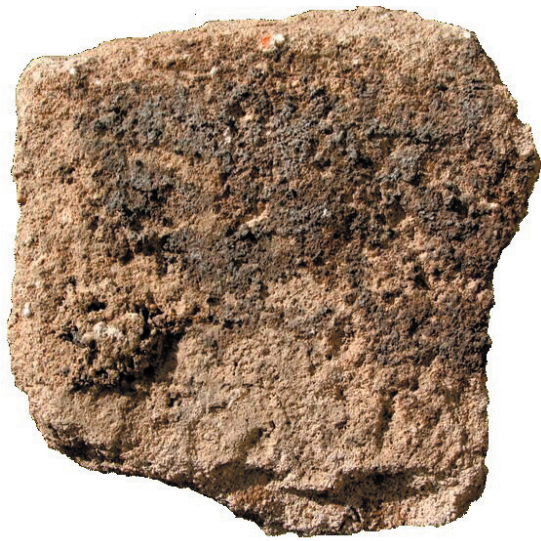
Fig. 4. and 5. Drawings of stucco works.

vjerojatno pripada dijelu kompozicije friza i ne ostavlja šire mogućnosti interpretacije, pa se najvjerojatnije prije može pomišljati na sportsku, nego na mitološku interpretaciju scene.

Drugi, znatno manji ulomak žbuke sa štukaturom, iako se ne spaja s prethodnim, predstavlja dio završnog vijenca s ovulima i zupcima koji je s gornje strane obrubljavao čitavu kompoziciju. Na ulomku je vidljiv jedan ovul i dva zupca, a sačuvana dekoracija fino je izvedena s bijelim gipsanim premazom i sačuvanom crvenom bojom u udubinama te plavom bojom u donjem dijelu friza, što još više ističe njegovu reljefnost (Sl. 5, 9).⁵

Iako relativno skromnih dimenzija, sačuvani fragmenti friza i vijenca pronađeni u dvorištu Bogoslovnog sjemeništa u Zadru mogu se usporediti s dobro sačuvanim frizom u Pompejima, gdje se vidi njegov položaj u okviru prostorije i vijenac obrube, pa iako je tematika scene različita uočavaju se izrazite sličnosti, ne samo u tretiranju pozadine i obruba friza, već i u detaljima obrade draperije i dijelova ruku uz korištenje male oštre spatule pri modeliranju (Sl. 10-11). Friz

⁵ Ulomak se čuva u Arheološkom muzeju u Zadru pod brojem KAG 685.

Sl. 6. Stražnja strana štukature s reljefnim prikazom.
Fig. 6. Backside of plaster with stucco work with relief.

Sl. 9. Manji ulomak štukature vijenca.
Fig. 9. Smaller fragment of plaster with stucco work that represents part of a final frieze.

Sl. 7. i 8. Prednja strana i povećani detalj figure.
Fig. 7 and 8. Front side and enlarged detail of a figure.

Sl. 10. i 11. Dijelovi vijenca sa štukaturom iz Pompeja.
Fig. 10 and 11. Fragments of final frieze with stucco work from Pompeii.

iz Pompeja također može dobro poslužiti i za datiranje ove naše figuralne štukature, pa nećemo pogriješiti ako nastanak zadarske figurativne štukature stavimo između druge polovine prvog stoljeća i sredine drugog stoljeća poslije Krista.

Tijekom brojnih arheoloških istraživanja antičkog Jadera, osim kamene plastike, često se uz mozaične podnice nailazi i na ulomke fresaka, a one su upravo s istraživanja oko forumskog i kapitolijskog kompleksa dale dosada najljepše primjerke ove umjetnosti. Tako nalaz prostorije ispunjene ulomcima fresaka s figuralnim predstavama i ulomak natpisa iz početka šezdesetih godina prošlog stoljeća, M. Suić dovodi u vezu sa svetištem Kibebe, a spominju se i drugi kultovi čija se svetišta mogu pretpostaviti na ovom dijelu antičkog Jadera.⁶

Vjerojatno skromne, ali kvalitetne ostatke antičke štukature koje sam ovdje donio možemo pripisati dekoru neke od kulturnih ili javnih građevina, možda onima unutar susjednog trijema kapitolija gdje su na unutrašnjoj strani zida pronađeni debeli slojevi oslikane zidne žbuke.⁷

LITERATURA

- BRUSIĆ, Z., 2000. - Razvoj prapovijesnih obrambenih utvrđenja u Liburniji, *Histria Antiqua*, 6, Pula, 125-145.
- SUIĆ, M., 1965. - Orijentalni kultovi u antičkom Zadru, *Diadora*, 3, Zadar, 91-123.
- SUIĆ, M., 1976. - *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb.
- SUIĆ, M., 1981. - *Zadar u starom vijeku*, Zadar.

⁶ M. SUIĆ, 1965, 91 i d.

⁷ M. SUIĆ, 1981, 210.

A FIND OF ROMAN STUCCO WORK AT THE CAPITOLIUM OF ROMAN IADER

SUMMARY

During renovation of the building of the Theological Seminary in Zadar rescue archaeological excavations were carried out at the end of 1992 and in March 1993 in the courtyard. The position of the courtyard makes it the central part of the large complex of the Theological Seminary, with its façade located opposite the portal of the Zadar Cathedral. Its length extends along the perimeter wall on the northeastern side of the Roman capitolium (or temple precinct), which on this lateral side because of leveling of the plateau was built of massive blocks in the *opus quadratum* technique with emphasized central protrusions.

The capitolium and the broad area of the Roman forum were excavated from 1963 to 1967, and on several occasions M. Suić investigated Roman Iader and the layout of its streets, particularly those around the forum and capitolium complex. The main longitudinal city street (*decumanus maximus*) and the other longitudinal streets of Roman Iader were intersected by several transverse streets (*cardo*), three of which cross in the area around the forum and capitolium (fig. 1). One *cardo* ran along the southeastern edge of the forum (CARDO A), along the foundation walls of the forum tabernae, and in its central drain (*cloaca*) according to M. Suić it gathered waste water from the capitolium and forum complex. A second *cardo* (CARDO B) separated the capitolium and forum complexes, and along its southeastern side extended a small drain, which along with precipitation also drained away the blood of sacrificial animals from the altars that stood in this part of the *cardo*. The third *cardo* (CARDO C), which was not yet discovered during the excavations in the 1960s, passed through the courtyard of the southwestern part of the Theological Seminary, and it is apparent that it extended along the façade side of the capitolium, where it gathered in its *cloaca* precipitation from the capitolium and the small streets of the neighboring *insulae* (fig. 3). The space occupied today by the Theological Seminary corresponds in dimensions to an *insula*, which in Roman Iader had an average size of 45 x 25 meters. There were around fifty of them, and several of them probably composed a *vicus*.

The manner of constructing the massive wall with projecting corbels had a decorative role as well as a functional one, and this certainly required a zone without buildings so that this lateral side would also be prominent. With this state of knowledge, we began the excavation of the courtyard, which was certainly considerably smaller than the massive building of the Theological Seminary.

The courtyard was located somewhat above the level of the neighboring *cardo*, and remains of Roman architecture could not be expected during investigation, particularly not the structures of walls above the foundation level, as was shown by excavation. In the continuation of excavation in the other part of the courtyard, considerably more remains of Roman architecture were found, with pools, floors, and part of a black and white mosaic. This article discusses two fragments of plaster with stucco work found in one pool filled with debris, plaster, stones, and various fragments of pottery and amphorae.

On the larger fragment of the relief, the juncture can be seen probably of two entablatures (cornices) below which is preserved a relief of a nude male missing parts of the lower extremities, the right hand, and the face. The white figure in shallow relief contrasts with the blue painted background. A small sharp spatula was used in making it, as can be seen from the lines of the *chlamys* folds, the ring on the hand, and parts of the body. The depiction of a naked man with slightly spread arms waving or running, with a *chlamys* wound around his neck and left shoulder and waving behind him, probably belonged to part of the composition of a cornice and does not offer wide possibilities of interpretation, but most probably it is more reminiscent of a sport scene than a mythological interpretation. The second, considerably smaller fragment of plaster with stucco work, although it cannot be joined to the first one, represents part of a final frieze with an egg-and-dart pattern that bordered the entire composition on the upper side. Although of relatively small dimensions, the preserved fragments of the frieze and cornice can be compared to a well preserved frieze from Pompeii, where its position can be seen in the framework of the rooms and the cornice of the entablature, and although the themes of the scenes differ, a distinct similarity can be noted, not merely in the treatment of the background and the border of the frieze, but also in the details of the drapery and parts of the arm through the use of a small sharp spatula (fig. 10 and 11). The frieze from Pompeii can also usefully serve for dating these figural stucco elements, and it is quite justified to place the beginning of figural stucco work in Zadar between the second half of the 1st century and the middle of the 2nd century AD.

KEY WORDS: *Iader, capitolium, stucco work*